

Φιλοσοφία - αισθητική – Η περίοδος του Μεσαίωνα

Γενική εισαγωγή

Η μεσαιωνική σκέψη συνεχίζει την αρχαία ελληνική φιλοσοφία, δεχόμενη ωστόσο μεγάλες επιδράσεις από τον χριστιανισμό. Η μεταφυσική του «είναι» γίνεται μεταφυσική του θεού. Ο νοητός κόσμος του Πλάτωνος δεν είναι πλέον μια περιοχή σταθερών και ακίνητων ιδεών, αλλά ιδέες του δημιουργού θεού, ο οποίος δημιούργησε τον κόσμο εκ του μηδενός. Ο κόσμος δεν είναι άχρονος, αλλά δημιουργία της θείας βούλησης. Επιπλέον, ο θεός δημιούργησε τον κόσμο με βάση τις δικές του αρχές, τις οποίες φέρει ο άνθρωπος εντός του, και γι' αυτό μπορεί να γνωρίσει τον κόσμο με τη θεία χάρη.

Η περίοδος του Μεσαίωνα σφραγίζεται από τη διαμάχη πλατωνιστών – αριστοτελιστών, αναφορικά με το πρόβλημα των «καθόλου» (γενικών ιδεών) και των επιμέρους αισθητών πραγμάτων (καθ' έκαστον). Η διαμάχη αυτή, αφορμή για την οποία υπήρξε η εισαγωγή του Πορφύριου στο αριστοτελικό έργο «Κατηγορία», έδωσε τρία ρεύματα της σχολαστικής φιλοσοφίας:

1^η περίοδος (Πλάτων –νεοπλατωνικοί: έως το 1200 μ.Χ)

Σύμφωνα με αυτό το ρεύμα, που αποκαλείται εννοιολογικός ή αντικειμενικός ρεαλισμός, οι γενικές έννοιες αποτελούν την πρωταρχική πραγματικότητα. Αυτή τη ρεαλιστική άποψη ανέπτυξε ο Ιωάννης ο Σκώτος (ή Ιρλανδός). Η θεωρία του θα μπορούσε να εκληφθεί ως ένα είδος λογικού πανθεϊσμού, όπου οι λογικές σχέσεις των εννοιών γίνονται οντολογικές, από την άποψη ότι το γενικό (οι έννοιες γένους) ως πρωταρχική πραγματικότητα παράγει και καθορίζει το ατομικό (είδος, άτομο).

Ο θεός, σ' αυτή την εννοιολογική πυραμίδα, είναι το απολύτως γενικό. Δεν επιδέχεται κανέναν προσδιορισμό, είναι η ουσία των πάντων, όλα δε τα πράγματα υπάρχουν ως εκφάνσεις του.

Η ακμή του εννοιολογικού ρεαλισμού τοποθετείται τον 11^ο αι. με εκπροσώπους τον Γουλιέλμο από το Champeau (1070-1121) και τον Άνσελμο της Κανταουρίας (1033-1109)¹.

2^η περίοδος (μετριοπαθής ρεαλισμός – αριστοτελική επίδραση)

Οι γενικές έννοιες (τα καθόλου) θεωρούνται πάλι πραγματικές οντότητες, όμως όχι σ' έναν άλλον κόσμο, αλλά στα επιμέρους αισθητά. Κύριοι εκπρόσωποι: ο Αβελάρδος (1079-1142), ο Αλβέρτος ο Μέγας (1193 ή 1207-1280) και ο Θωμάς ο Ακινάτης (1225-1274).

3^η περίοδος: περίοδος ύστερου νομιναλισμού (nomen = όνομα) ή ονοματοκρατικής θεωρίας.

Κατ' αυτή τη θεωρία, τα καθόλου είναι επιγέννημα του νου, προϊόν νοητικής αφαίρεσης, ενώ τα επιμέρους έχουν αυτοτελή ύπαρξη. Για τον Occam ωστόσο, - Γουλιέλμος Occam (1285-1349), κύριος εκπρόσωπος νομιναλισμού- το καθόλου είναι μια οντότητα, μια έννοια που σχηματίζεται στην ψυχή με αφαίρεση από πολλά επιμέρους όντα και του παρέχει τα κοινά γνωρίσματά τους².

Οι **αισθητικές παρατηρήσεις** σχεδόν όλη την περίοδο του Μεσαίωνα ήταν σύντομες και περιθωριακές, σε σχέση με τα επιστημολογικά και μεταφυσικά προβλήματα, η δε όποια συμβολή της αισθητικής περιορίστηκε στη φιλοσοφία της γλώσσας και του συμβολισμού.

Την πρώιμη περίοδο, η στάση απέναντι στο ωραίο (η ομορφιά του ανθρωπίνου σώματος) ήταν επαμφοτερίζουσα τόσο από τους χριστιανούς πατέρες όσο και από την Εκκλησία. Και αυτό για δύο λόγους: 1^οv ότι η καλλιτεχνική δραστηριότητα δείχνει ζωνφό ενδιαφέρον για τα εγκόσμια, και ως εκ τούτου ανταγωνίζεται την βασική ενασχόληση του χριστιανού για τη σωτηρία του στην άλλη ζωή και: 2^οv ότι οι τέχνες συνδέονταν στενά με τον ελληνικό και ρωμαϊκό πολιτισμό, και ο χριστιανισμός είχε έλθει να σώσει τον κόσμο από την κίβδηλη θρησκεία τους (ο Τερτυλλιανός π.χ. χαρακτήριζε τη λογοτεχνία ως «μωρία στα μάτια του Θεού»). Φωτεινή εξαίρεση ως προς την κλασική γραμματολογία και τη χρήση της στην

¹ Νίκος Αυγελής, *Εισαγωγή στην φιλοσοφία*. Θεσσαλονίκη, 2005, σ. 237-240.

² Αυτόθι, σ. 241-42.

εκπαίδευση υπήρξε η τάση που εξέφραζε ο Ωριγένης, ο Κλήμης ο Αλεξανδρεύς, ο Μέγας Βασίλειος.

Ως προς τις **εικαστικές τέχνες**, ειδικότερα, τα κυριότερα κλασικά έργα τέχνης που γνώριζαν οι πρώτοι χριστιανοί παρίσταναν θεούς ή αυτοθεοποιημένους αυτοκράτορες. Οι εικαστικές τέχνες γεννούσαν έτσι υποψίες, καθώς μερικοί πίστευαν ότι η εισαγωγή εικόνων στις εκκλησίες θα παρέσυρε τον χριστιανό στη μισητή ειδωλολατρία. Ο Γρηγόριος τον 6^ο αιώνα υπεράσπισε τις εικόνες, θεωρώντας τις απαραίτητες για τη θρησκευτική αγωγή, ιδιαίτερα των αγράμματων ανθρώπων.

Με τον καιρό, οι κύριες χριστιανικές τάσεις χαρακτηρίζονται από όλο και μεγαλύτερη ευμένεια απέναντι στα αντικείμενα της θρησκευτικής λατρείας (αγάλματα, πολυφωνία, πίνακες κ.α.)³.

Ο άγιος Αυγουστίνος

(354-430 μ.Χ)

Ο Αυρήλιος Αυγουστίνος γεννήθηκε στη Θαγάστη της Νουμηδίας και σπούδασε νομικά στη γενέτειρά του, στα Μάδαυρα και στην Καρχηδόνα. Σε νεαρή ακόμη ηλικία γνώρισε πολλά επιστημονικά και θρησκευτικά ρεύματα της εποχής του. Ο Αυγουστίνος αρχικά ζήτησε απαντήσεις στα θεολογικά ερωτήματά του στον μανιχαϊσμό, ενώ μετέπειτα εμφανίστηκε ως οπαδός του ακαδημαϊκού σκεπτικισμού, τον οποίο φαίνεται να διδάχτηκε μέσα από τη μελέτη των έργων του Κικέρωνα. Στη συνέχεια ακολούθησε τη νεοπλατωνική διδασκαλία και ακολούθως ο επίσκοπος Μεδιολάνων Αμβρόσιος τον έπεισε να προσχωρήσει στον χριστιανισμό. Ο Αυγουστίνος συνδύαζε τη διαλεκτική ικανότητα με την οξύνοια και τη φιλοσοφική στοχαστικότητα. Από τη θέση του ως επίσκοπος Ιππώνος εργάστηκε για την ενότητα της εκκλησίας και της χριστιανικής διδασκαλίας. Η δογματική του επικεντρώνεται στη διαμάχη με τον **δονατισμό** και τον **πελαγιανισμό**.

³ C. Beardsley, *Ιστορία των Αισθητικών Θεωριών*, ό.π. σ. 82-84.

Το έργο του *Εξομολογήσεις*, αποτελεί το μοναδικό είδος χριστιανικής αυτοβιογραφίας, όπου ο συγγραφέας ασκεί αυστηρή κριτική περί του βίου του. Τα καθαρά φιλοσοφικά έργα του Αυγουστίνου, τα οποία είναι συνταγμένα με τη μορφή διαλόγου, είναι: **α. *Contra Academicos*** (*Κατά των ακαδημεικών*), στο οποίο ο συγγραφέας επιχειρεί να αποδείξει ότι ο άνθρωπος εκ της δημιουργίας είναι ικανός να γνωρίσει την αλήθεια και στην απόκτηση αυτής έγκειται η μακαριότητα, η οποία είναι εφικτή στο ανθρώπινο πνεύμα. **β. *De beata vita*** (*Περί της μακαρίας ζωής*), στο οποίο ζητά να εμβαθύνει στα εξεταζόμενα προβλήματα του προγενέστερου έργου του. Στο παρόν έργο υποστηρίζει ότι η ευδαιμονία της ζωής και η μακαριότητα οφείλονται στη γνώση του Θεού. **γ. *De ordine*** (*Περί της τάξεως*), πραγματεύεται την κοσμική τάξη, καθώς και τη σχέση της με το φυσικό και ηθικό κακό στον κόσμο. **δ. *Soliloquia*** (*Μονόλογοι*), ενασχολείται με τα μέσα ανεύρεσης των υπέρ λόγων αληθειών, δίνοντας ιδιαίτερα έμφαση στο ζήτημα της αθανασίας της ψυχής. **στ. *De immortalitate animae*** (*Περί της αθανασίας της ψυχής*), στο οποίο συμπληρώνει τις απόψεις του περί της αθανασίας της ψυχής, τις οποίες εξέθεσε στο έργο του *Μονόλογοι*. **ε. *De quantitate animae*** (*Περί ποσότητας της ψυχής*), το οποίο είναι προϊόν συζήτησης μετά του φίλου του Ευόδιου και αποτελεί διάλογο στον οποίο αποδεικνύει το άυλο της ψυχής.

Ο Αυγουστίνος συνέταξε και **εγκυκλοπαιδικά έργα**, δηλαδή εγχειρίδια διαφόρων επιστημών και τεχνών. Από τα θεολογικά έργα του ξεχωρίζει το ***De civitate Dei*** (*Περί πολιτείας του Θεού*), στο οποίο προσπαθεί να δείξει ότι όσα συμβαίνουν στην ανθρώπινη κοινωνία βρίσκονται μέσα στο σχέδιο της θείας πρόνοιας, η οποία καθοδηγεί σ' ένα τέλος κάθε εκδήλωση της ανθρώπινης δραστηριότητας, χωρίς να εμποδίζεται η ανθρώπινη βούληση. Στο έργο του ***De trinitate*** (*Περί Τριάδος*) αναπτύσσει το τριαδικό δόγμα, βάσει της Αγίας Γραφής⁴.

Οι αισθητικές αντιλήψεις του Αυγουστίνου

Είναι πολύ δύσκολο να συνθέσουμε μια συστηματική θεωρία του Αυγουστίνου για την τέχνη και το ωραίο, επειδή οι αναφορές είναι διάσπαρτες στα έργα του και τα

⁴ Βλ. Σωτηρία Τριαντάρη-Μαρά, *Ιστορία της φιλοσοφίας. Από την αρχαιότητα στον μεσαίωνα*, τ. Α', Θεσσαλονίκη, Εκδ. Σταμούλη, 2005, σ. 551-52.

ενδιαφέροντά του επικεντρώνονταν στην επεξεργασία ενός θεολογικού συστήματος και στην υπεράσπιση της χριστιανικής διδασκαλίας από τους ειδωλολάτρες λογίους. Ο ίδιος στα απομνημονεύματά του μας πληροφορεί πως πριν μεταστραφεί στον Χριστιανισμό είχε συντάξει μια πραγματεία με τίτλο *De Pulchro et Apto* (*Περί του Ωραίου και του ταιριαστού*), η οποία όμως χάθηκε. Οι αναφορές του σε αυτήν είναι αρκετά περιορισμένες, πάντως σ' αυτήν έκανε διάκριση ανάμεσα σε ό,τι είναι *ωραίο καθεαυτό* (*pulchrum*) και σε ό,τι είναι *ωραίο επειδή εφαρμόζει σε κάτι άλλο* (*aptum*). Παραμένει ωστόσο αδιευκρίνιστο το αν η έννοια *aptum* υποδηλώνει μια ωφελμιστική αντίληψη —το παπούτσι πρέπει να «ταιριάζει» στο πόδι.

Ο Αυγουστίνος θεωρεί την ομορφιά ως ιδιότητα ετερογενών συνόλων — «η ομορφιά της πορείας αυτού του κόσμου επιτυγχάνεται χάρη στην εναντίωση των αντιθέτων», που θα έλεγε κανείς «ότι οφείλουν τη διάταξή τους σε μια ευφράδεια όχι των λέξεων αλλά των πραγμάτων» [*De Civitate Dei* (*Περί της πολιτείας του Θεού*) XI, xviii]. Γι αυτήν την “συμφωνία των μερών” μιλά στα έργα του *De ordine* (*Περί τάξεως*), *De musica* (*Περί μουσικής*), *De vera religione* (*Περί της αληθούς θρησκείας*).

Οι έννοιες της **ενότητας**, της **ισότητας**, της **αναλογίας** της **τάξης** και του **αριθμού** είναι κεντρικές για την αισθητική θεωρία του Αυγουστίνου. **Το ωραίο πηγάζει από την ενότητα, την αναλογία την τάξη.**

Η **ενότητα** ποικίλει ως προς τον βαθμό της, αφού όλα τα όντα δεν έχουν τον ίδιο βαθμό ενότητας. Ενοποίηση έχουμε όταν δεν υπάρχει ανομοιομορφία εσωτερική. Τα σύνθετα πράγματα συνιστούν ολότητες όταν είναι αρμονικά και σύμμετρα και είναι αρμονικά και σύμμετρα όταν τα μέρη τους ομοιάζουν μεταξύ τους. Επίσης η ανισότητα ή η ισότητα των πραγμάτων οδηγεί στην αναλογία, το μέτρο, και τον αριθμό.

Ο **αριθμός** έχει μια θεμελιώδη σημασία για την τάξη, αντίληψη που την πήρε από τον πλατωνικό *Τίμαιο*, όπου αναπτύσσεται η άποψη πως τα αντικείμενα έχουν αριθμητικές ιδιότητες και βάσει αυτών μετέχουν των ενυπαρχουσών στον Θείο νου Μορφών.

Η **τάξη**, καθώς οδηγεί στον αριθμό και στη συνοχή, έχει έλλογο χαρακτήρα. Για να γνωσθεί η τάξη προϋποτίθεται η λογικότητα, όπως και για την ηδονή που γεννά αυτή η γνώση της τάξης προϋποτίθεται η λογικότητα. Με βάση αυτή

την αρχή, της λογικότητας, διακρίνει τις ηδονές, σε ανώτερες και κατώτερες: οι πρώτες συνδέονται με τις αισθήσεις που αντιλαμβάνονται την τάξη και είναι η οπτική και η ακουστική και οι δεύτερες που δεν εντοπίζουν τάξη αλλά ποιότητες όπως η γεύση και η όσφρηση.

Το ωραίο, λοιπόν, εκπορεύεται από την ενότητα, την αναλογία, την τάξη, και μοιράζεται μαζί τους τη θαυμαστή σταθερότητά τους. Έτσι, υπάρχει σε διάφορους βαθμούς, ως την ωραιότητα του σύμπαντος ως ολότητας και την ωραιότητα του θεού.

Η ασχήμια, από την άλλη, είναι η «στέριση της μορφής». Αυτή η πλωτινική συνέχεια ανάμεσα στην κατώτερη και ανώτερη ωραιότητα επιτρέπει στον Αυγουστίνο να παραχωρήσει σε αυτήν ένα ρόλο στο θρησκευτικό ταξίδι της ψυχής, καθότι η αισθητική εμπειρία στην ανώτατη μορφή της απολήγει στη θρησκευτική σοφία (*De vera religione* xxix 52). Η ωραιότητα δεν είναι κάτι έξωθεν, αφού η ενότητα ως βάση του ωραίου, είναι και βάση του Είναι, άρα τα πράγματα είναι ωραία στο βαθμό που υπάρχουν πραγματικά (*De vera religione* vii, 13)⁵.

Η φύση της κρίσης

Η σύλληψη της κρίσης περί του ωραίου προϋποθέτει και κάτι άλλο εκτός από τον βαθμό μετοχής στο ωραίο: το αν ο κριτής-θεατής κατέχει την έννοια της ιδανικής τάξης και ενότητας, η οποία όμως ποτέ δεν φανερώνεται στον υλικό κόσμο. Για παράδειγμα, ο ζωγράφος, που διορθώνει και βελτιώνει τον πίνακά του καθώς τον ζωγραφίζει, ή ο κριτικός, που αποφαινεται αν ο πίνακας είναι ελαττωματικός ή άψογος, τούτο καθίσταται δυνατό επειδή το αντικείμενο διέπεται από τάξη και νοείται ως αυτό που πρέπει να είναι. Αλλά αυτό το είδος ορθής ή λανθασμένης αντίληψης δεν μπορεί να υπάρχει μόνο στις αισθήσεις: προϋποθέτει ότι ο θεατής είναι φορέας μιας ιδανικής τάξης και ενότητας. Χάρη σ' αυτήν έννοια, την οποία οφείλει σε «θεία επιφώτιση», ο θεατής μπορεί να κρίνει την ομορφιά ενός ζωγραφικού πίνακα, βάσει αναλλοίωτων και αντικειμενικών μέτρων: δεν υπάρχει σχετικότητα στο ωραίο⁶.

⁵ C. Beardsley, *Ιστορία των Αισθητικών Θεωριών*, ό.π. σ. 84-88.

⁶ Αυτόθι, σ. 88-89.

Η γνωσιολογική αξία της λογοτεχνίας

Μια θεωρία για το ωραίο όμως δεν μπορεί να μη θίγει και ζητήματα της φύσεως της τέχνης: ο Αυγουστίνος απορρίπτει, όπως ο Πλάτων, το θέατρο ως κάτι που υποθάλλει την ηθική χαλαρότητα. Ταυτόχρονα επεξεργάζεται μια πιο συγκροτημένη έννοια του «πλασματικού» [*Soliloquia (Μονόλογοι)* ii]:

Η διαφορά ανάμεσα στο απατηλό και το ψευδές είναι ότι το πρώτο θέλει πάντα να εξαπατήσει, ενώ το τελευταίο δεν έχει πάντα αυτή την πρόθεση. Η παντομίμα, η κωμωδία και πολλά ποιήματα είναι γεμάτα ψέματα, αλλά η πρόθεσή τους είναι να τέρψουν και όχι να εξαπατήσουν. Σχεδόν όλοι όσοι κάνουν αστεία λένε ψέματα. Αλλά απατεώνας, με την ακριβή σημασία, είναι αυτός που θέλει να εξαπατήσει.

Γι' αυτόν τον λόγο «οι μύθοι των γραμματικών και των ποιητών» είναι προτιμότεροι από τα δόγματα των μανιχαϊστών· γιατί αν πιστεύει κανείς στα πρώτα δεν παθαίνει και κανένα κακό, όταν όμως πιστεύει στα δεύτερα μπορεί να οδηγηθεί στο χείλος της αβύσσου (*Εξομολογήσεις* III vi). Ο Αυγουστίνος, τέλος, απομακρύνθηκε αρκετά από τις κλασικές απόψεις για τη μίμηση: η τέχνη, λέει, δεν είναι μίμηση, γιατί και τα ζώα μιμούνται, αλλά δεν έχουν τέχνη (*De Musica* I, iv, 5-7). Τα ποιήματα, οι ιστορίες και οι μύθοι δεν είναι μιμήσεις, αλλά επινοήσεις, αφού στηρίζονται σε συνδυασμούς στοιχείων από πολλές πηγές και στην προσθήκη άλλων διά της φαντασίας. Έτσι το προκύπτον σύνολο δεν είναι προϊόν καμιάς αισθητηριακής αντίληψης⁷.

⁷ Αυτόθι, σ. 89-91.

